

ЧАСОПРОСТОРОВИЙ ХРОНОМЕТРАЖ КАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ В ЛІСОВІЙ ШКОЛІ»

Атрошенко Г.І., Негрій І.І.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглядається художній феномен казки відомого українського дитячого письменника Всеволода Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі». Аналізуються часопросторові координати літературної казки-повісті письменника. Виявляються особливості хронотопу на рівні жанрової моделі казки для дітей.

Ключові слова: часово-просторові координати, літературна казка, хронотоп, внутрішній світ.

Постановка проблеми. Просторово-часові координати присутні в межах художньої системи, це провідні категорії у функціонуванні сюжетно-структурної системи будь-якого твору. Ще свого часу на це вказали Горацій і Буало, Леонардо да Вінчі й Мікеланджело. Часопростір художнього твору як теоретична проблема розглядався у працях літературознавців М. Бахтіна, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, В. Гречнева, Н. Ведерникової, Д. Медриша, С. Неклюдова та інших дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми казкового хронотопу вчені торкалися у дослідженнях, де осмислювалася загальна концепція казки (В. Пропп, Н. Рошину, Д. Лихачов, В. Кравцов та інші). Останнім часом посилюється інтерес дослідників до особливостей жанру літературної казки (О. Гарачковська, О. Горбонос, Г. Сабат та ін.). На думку літературознавців, жанр казки вимагає традиційного просторово-часового хронометражу, у зв'язку з чим сюжет її контамінується в послідовно-ланцюговому квантуванні оповіді, де фабула розгортається в прямолінійному нанизуванні векторів дії [2, с. 151].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Художній феномен казок відомого українського дитячого письменника Всеволода Нестайка вивчено ще не досить повно. Необхідність нашого дослідження продиктована також відсутністю в українському літературознавстві праць, де б аналізувалися часопросторові координати літературних казок письменника, що ще не ставали предметом системного аналізу.

Мета статті. Головною метою цієї розробки є виявлення особливостей часопростору літературної казки на рівні жанрової моделі «Дивовижних пригод в лісовій школі» Всеволода Нестайка.

Виклад основного матеріалу. Нестайкові «Дивовижні пригоди в лісовій школі» – своєрідна казкова повість із цікавою образною палітрою, де сюжетний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед, перемозі добра над злом), але, разом з тим, саме часопростір визначає побудову сюжету і всю образну її структуру.

Вже початок твору Всеволода Нестайка, розділ перший «Секретів Васі Кицина» одразу налаштовує читача на конкретний час, коли ж відбуваються події в літературній казці: «Весною, на початку нового навчального року...» [5, с. 5]. Отже, новий навчальний рік розпочинається у лісовій школі весною, і це не викликає здивування, адже це – казка. І хлопчика – рудого котика Васю Кицина – «привела до школи мама, дика очеретяна кицька Мура» [5, с. 5]. Не відходимо від реалій (чи, точніше, див!) казкового простору, маємо авторське зауваження: «Вона (кицька Мура – пояснення наше. – Г.А., І.Н.) була така дика, що ніхто в лісі не знав навіть, як її звуть по батькові» [5, с. 5].

Час у казці чітко визначений: «Навчальний рік у лісовій школі починався не восени, як у людей, а весною. І канікули були не влітку, а взимку» [5, с. 6]. Автор-казкар, не забуваючи, для кого призначена книга, постійно подає пояснення, які нікому не здаються смішними чи безглуздими, а, навпаки, є доречними і вплітаються в загальну канву розповіді: «...у багатьох лісових учнів (у їжачків, наприклад), а головне, у директора Бурмила Михайловича була зимова сплячка». Автор-оповідач не стоїть осторонь казкових подій, він обов'язково поцікавиться у читача (слухача): «А яке ж може бути навчання, коли директор ...спить?» [5, с. 6]. І далі він (автор), кого дозволяється називати «дядя письменник», веде розмову з тими, хто читає (слухає) казку. На цілком слушні розмірковування «розумних, кмітливих і спостережливих читачів» про те, що «і зайчики, і їжачки, і рисі, і борсуки, і лисички через рік будуть уже дорослі і ні в яку лісову школу після зимових канікул взагалі не ходитимуть», письменник відповідає про особливість казкового часу: «...у справжньому живому лісі через рік уже дорослі. Але ж то справжні, а не казкові. А в нас казковий ліс і мешканці казкові» [5, с. 6].

У казковому просторі «усі-усі після зимових канікул лишилися дітками, перейшли до другого класу і, коли весняне сонечко розтопило сніги, розбудило ліс і рясно вкрило Велику Галявину барвистим килимом, зібралися на перший урок» [5, с. 7]. Це не дивно, адже у книгах для юних читачів, як зауважують дослідники дитячої літератури, «саме відчуття часу (соціальне і фізичне) істотно розширилось, поглибилось і стало предметно конкретним» [2, с. 347].

Розпочалося навчання в лісовій школі – і казковий знову позначений оповідачевим «минуло кілька днів» [5, с. 13]. Часопростір визначається і образом-символом; це – годинник, старий, з великим дерев'яним маятником, з двома дубовими гирями, з дверцятами над циферблатом» [5, с. 14]. Саме за цим годинником жили, вчилися, працювали усі мешканці лісу. Він був дуже старий, але завжди правильно відлічував час і «ніколи не псувався». Звичайно ж, не дивно, що казковий час зазавмер, усі розгубилися, нічого не розуміли, коли годинник став, «не цокав, стрілки зазавмерли нерухомо» [5, с. 14]. Без часу – «суцільна плутанина і безладдя» [5, с. 16].

Час у «Пригодах...» є немов сумарним, ледве вираженим соціально-історичним періодом, підпорядкованим загальнонародним моральним засадам. Автор не оперує поняттями «завжди» і «всюди». Дія відбувається в конкретний час, у конкретному місці (ліс, Велика Галявина, лісова школа, Чужий ліс). Час дії теж «вгадується» доволі легко: останні десятиліття ХХ ст.

Час спливає аж надто швидко, коли відшукують злодія, який украв коліщатко з годинника: «Соне-

чко на обід повернуло» [5, с. 30], «...сонце скотилося на вечірній круг», «звечоріло», «зовсім смеркло» [5, с. 36–37]. Схопити, але спершу віднайти у лісі крадія доведеться Бровку Барбосовичу, а для нього час – то саме життя. Бровко ще давно, у дитинстві, переїхав до міста, але «раз на рік обов'язково приїздив гостювати у рідне село». Для нього час чітко визначений: Барбосович згадує «неповторне босоноге дитинство», від якого сплигло багато води, і юнацтво у міліцейській спецшколі, і «небезпечну відповідальну роботу службового собаки у карному розшуку» [5, с. 34]. Нині він – «уже кілька років артист» – виконавець номера «собачий цирк». Саме йому вдалося розкрити таємницю Васи Кицина: виявляється, той не синок-котик кицьки Мури, він – син самого царя звірів – Левка Львовича Левченка.

Ліс – величезний простір у казці. Цей простір самі мешканці умовно розподіляють на п'ять секторів (коли звірі-школярі грали у війну, потім – у «десант»). Найкращий ліс – свій, якому протиставляється (за фольклорною традицією) Чужий ліс, де є шакальська організація, шакали-рекетири, якими керує шакал Базила, називаючи свій простір Шмафією (скорочено від: шакальська мафія). Сутужно приходитьсь тому, хто потрапляє в таке місце.

Авторська казка як деталями самого тексту, так і підтекстом ідентифікує конкретний соціально-історичний хронотоп і національний український колорит. Це реалізується також і в образній палітрі казкової епіки дитячого письменника.

Цікавий ономастикон казки Всеволода Нестайка. Майстерність письменника виявляється у вдалих прізвиськах (правильніше: найменуваннях) казкових персонажів, що вже самі собою виступають дотепною характеристикою. Рудий котик зветься Вася Кицин; директор школи – Бурмило Михайлович Ведмідь – великий «добряк»; батько Васи Кицина – кіт Василь Приблудний, якого всі називали Базиліо Приблудний, – «легковажний, негарний», «сім'ю покинув і десь повівся»; класний керівник у лісовій школі – Пантера Ягуарівна; учитель музики – Бегемот Гіпопотамович; учитель фізкультури – Макак Макакович, вчителька лісової географії – Жирафа Жирафівна; учитель лісознавства – Лисавета Патрикіївна; учні лісової школи: зайчик Кося Вухань, їжачок Колько Колючка, лисеня Рудик Лисовенко, вовчєня Вовчик Вовченко, ведмежа Михайлик Ведмеденко, борсученя Боря Сук, рисеня Раїса Мняу, козеня Зіна Бебешко, лосеня Соня Лось, білчєня Вірочка Вивірчук, диє порося Хрюша Кабанюк [5]. А ще є дракон Жахоб'як, який виявився досить симпатичним і сором'язливим, самотнім настільки, що його татові Драконові Вулкановичу навіть довелося викрасти дітей-звірят, щоб погратися з його сином.

Художній світ максимально наближений до видимого, даного нам у відчуттях, та все ж такий, що існує у нашій уяві, збуджуваний образом. Час визначає життя усіх лісових мешканців (ось як, наприклад, Карпо Карпович – дуже старий ворон, але його роки казковий час зафіксував: *«трьоохсотрічний старий, ...мав кра-кракравнуків, які приносили йому попоєсти раз на день»*; око він розплющував одне *«останні сто років»*; після якогось до нього серйозного звернення він *«хвилин десять дрімав»* [5, с. 16]. А вчителька математики Пантера Ягуарівна взагалі *«любила точність»*, і саме вона визначила, що крадіжок в історії лісу було *«нуль випадків»* [5, с. 19]).

У «Дивовижних пригодах в лісовій школі» чітко розмежовано часові виміри, виявляється їх суть. Реальний час у казці – це об'єктивно існуючий ча-

совий лінійний плин, який має протяжність, але не має меж. Це час, як зауважує О. Горбонос, не маргінальний, а такий, який виходить із безмежності й векторно спрямований у безкінечність. Він існує в постійній діахронії і не має реліктового початку й ретроспективного кінця [4, с. 19]. Час виступає як суб'єктивний фактор: Всеволод Нестайко, вносячи реалії свого народу, епохи, відображає сучасність [1, с. 192]. Вони (реалії) акціально зорієнтовані на інтровертну координацію часу нарації із сучасністю [4, с. 24]. Так, наприклад, у казковому просторі існує комп'ютерний локатор-шукатор, червона ракета, печера біля вулкана Петекатепоплі, інопланетяни разом із своїм НЛО – «летючим чайником», а разом із тим звірята розповідають і про телепатичний зв'язок, і про екстрасенсів, про Чумака і Кашпировського, про замітки в «Лісовій газеті», про радіо і телевізор; діти граються у піжмурки, у квача і в гилки, а Дракон Вулканович цікаво розповідає про підземні справи: про запаси корисних копалин, про артезіанську воду, про підземні печери, про сталактити і сталагміти.

У казці-повісті письменника існує й оповідний час – протяжність і рух розповіді відходить із відправної позиції, що започатковує текст, і існує доти, поки не закінчиться її зміст. Фабульний час безпосередньо пов'язаний із фабулою казки (якщо її вважати канвою сюжету) – це тривалість, довгота, ритміка розвитку подій, про які оповідається. Це часовий вимір, що передає казкові події в хронологічній послідовності [1, с. 189].

Сюжетний час у казці Всеволода Нестайка констатує казкові ситуації, все, що відбувається з героями, фіксує часові координати й позафабульні вставні сюжетні описи, констатації, коментарі автора. У своїй суті сюжетний час накладається на фабульний і розширює його межі за рахунок оповідних можливостей автора, що коментує фантастичні події, пов'язує їх із реальністю. Для дітей письменник подає цікаві сентенції, які не тільки виправдані жанром, але й цілком доречні в канві розповіді: «Яке ж може бути навчання, коли директор ...спить» [5, с. 6]; «Хлопці, як правило, бояться бути схожими на дівчаток; взагалі весь вовчо-собачий рід здавна чогось котячого роду не полюбляє» [5, с. 8]; «Хто довше живе, той більше знає» [5, с. 16]; «Між вовками й собаками, як відомо, давно ніжності немає» [5, с. 36]; «Зараз царів нема: демократія...» [5, с. 57]; «Батьки, як правило, не виконують своїх погроз, а то б усі діти ходили без вух» [5, с. 92]; «От як скромний, хороший хлопець, то так і знай – лев! А як базікало, хвалько, торохтій – то обов'язково або вовк, або лисиця» [5, с. 63]; «Шакал – це шакал. Геройства в ньому небагато» [5, с. 102] тощо.

Подійний час відображає рух, часові координати події, ситуації, епізоду. Цей тип часу найпоширеніший у казці. Фабульний час співвідносний подійному, адже розгортається на його основі, але ширший, оскільки часово закріплює все, що діється з героями, і може накладатися на декілька подійних часових векторів, кожен із яких висвічує той чи інший випадок, епізод чи інцидент [4].

У казці Всеволода Нестайка присутній художній час – мистецький засіб оформлення казкового матеріалу. Часто художній і сюжетний часи зливаються, виконуючи обопільні функції [1].

Варто сказати і про читацький час, який осмислює всі часові ряди казкового витвору й пов'язує їх із реальним життєвим потоком.

У «Дивовижних пригодах в лісовій школі» епічне усвідомлення реального часу, який існує у своїй абстрактності, тече прямолінійно в нескінченність.

Оповідний, фабульний, подієвий, сюжетний, художній часи нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному.

У казці Всеволода Нестайка виявляється безпосередній зв'язок із фольклорною основою в способах організації часу й простору: в них представлено традиційні для фольклорної казки хронотопи: ліс (свій – добрий і чужий – темний, злий), шлях-дорога, темне підземелля (печера), що відтворюють ціннісну семантику міфу.

Традиційна фольклорна сюжетна схема в літературній казці Всеволода Нестайка дещо втрачає усталеність. Дія в «Дивовижних пригодах в лісовій школі» відбувається в радянському й пострадянському просторі. У казковому лісі є ознаки сучасної дійсності. Гра з казковим хронотопом особливо відчутна у зображенні дива, таємниці, присутність яких обов'язкова у просторі казки: коліщатко годинника вкрадено – годинник зупинився, але наступного ранку (без знайдення злодія) «цокає, іде... хвилинка стрілка поволи рухалася до цифри дванадцять» [5, с. 41]; таємничий лист до сороки Скрекекулії з таємничим підписом – цілком реальні помилки у тексті; зникнення з гри трьох учнів – зустріч вранці; НЛО – летюча тарілка з шестирукими мешканцями з планети Оранг країни Утанії тощо.

Конкретизація образів, створених на основі архетипів, реалізується завдяки їх інтертекстуальному наповненню й переосмисленню. Літературна казка «Дивовижні пригоди в лісовій

школі» вирізняється багатством етнокультурних образів та мотивів. Мовний простір казки засвідчує, що її автор володіє сучасними літературними набутками і разом з тим естетично-смысловим досвідом фольклорного твору. Письменник послуговується сучасними образами і використовує детерміновані традиціями уснопоетичної творчості, художній ефект підсилюється використанням фразеологізмів, епітетів, порівнянь, просторічних виразів тощо (тишко і скромняга, який мухи ніколи не скривдив; гостре око; чуйне серце; очі спалахнули, як свічки; замерли, мов неживі; здоровенницький; вираз їхніх морд був красномовнішим за будь-які слова; пахло смаленим; непереливки; пороззявляли роти; пішла чутка; ані звуку, ні пари з уст; десь повіявся; в один голос).

Етична проблематика вирішується письменником згідно з традицією, в естетично значущих символах, що знаменують безсмертя й непереможність вічних гуманістичних цінностей.

Висновки і пропозиції. Аналіз хронотопів казки Всеволода Нестайка показав, що, незважаючи на значну трансформацію казкових традиційних елементів, вона все ж зберігає свою ціннісну семантику. Авторська казка ХХ століття зазнає на собі впливу постмодерної естетики, зрештою, як і вся література в цілому. Це, в свою чергу, виражається у використанні різноманітних алюзій, асоціацій, трансформації й деякому пародіюванні давно відомих сюжетів, переосмисленні традиційних образів, мотивів казки фольклорної.

Список літератури:

1. Атрошенко Г.І. Традиційний просторово-часовий хронометраж казок Лариси Письменної / Г.І. Атрошенко, О.А. Ковальська // Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. – Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 4. – С. 188-192.
2. Гарачковська О.О. Жанрова типологія української літературної казки 70-90-х років ХХ ст. / О.О. Гарачковська // Вісник Київського славистичного університету. – 2007. – Вип. 34. – С. 151-156.
3. Гарачковська О.О. Українська дитяча література 70-90-х років ХХ ст. / О.О. Гарачковська // Історія української літератури ХХ століття : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів напряму підготовки «Філологія» / за ред. проф. Кузьменка В.І. – К. : «КСУ», 2007. – С. 347-354.
4. Горбонос О. Літературна казка як предмет науково-теоретичного дискурсу: жанрово-прагматичний аспект / О. Горбонос // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць / [гол. ред. О.В. Мішуков]. – Вип. XXXIV. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – С. 18-24.
5. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі : Секрет Васі Кицина. Енелолік, Уфа і Жахоб'як / Всеволод Нестайко ; Мал. В. Марченка. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2010. – 128 с.

Атрошенко А.И., Негрий И.И.

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ВРЕМЕННОПРОСТРАНСТВЕННЫЙ ХРОНОМЕТРАЖ СКАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКО «УДИВИТЕЛЬНЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ В ЛЕСНОЙ ШКОЛЕ»

Аннотация

В статье рассматривается художественный феномен сказки известного украинского детского писателя Всеволода Нестайко «Удивительные приключения в лесной школе». Анализируются временнопространственные координаты литературной сказки-повести писателя. Определяются особенности хронотопа на уровне жанровой модели сказки для детей.

Ключевые слова: временно-пространственные координаты, литературная сказка, хронотоп, внутренний мир.

Atroshenko A.I., Negriy I.I.

Melitopol Bogdan Khmelnytsky State Pedagogical University

THE TEMPORAL-SPATIAL TIMING OF VSEVOLOD NESTAİKO'S TALE «AMAZING ADVENTURES IN THE FOREST SCHOOL»

Summary

The article deals with the artistic phenomenon of the tale written by known Ukrainian children's writer Vsevolod NESTAİKO "Amazing adventures in the forest school". It's analyzed the temporal-spatial coordinates of writer's literary tale story. The features of chronotop are shown at the level of genre model of fairy tale for children.

Keywords: the temporal-spatial coordinates, literary fairy tale, chronotop, inner world.

УДК 811.161.2'221;821,161.2-1.09

МОВНИЙ ВІЯВ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ

Білевич Н.В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано систему невербальних одиниць, реалізованих в українській інтимній ліриці, основну увагу зосереджено на її вербалізації в поетичному тексті і особливостях лексико-граматичної організації.

Ключові слова: невербальні елементи, інтимна поезія, жести, міміка, такесика, кінесика, екстралінгвістика, семантичне значення, лексичне моделювання.

Постановка проблеми. Спілкування – складний, багатоплановий процес, у якому, крім слів, для обміну інформацією використовують засоби невербальної комунікації. Ця форма спілкування присутня в різних функціональних сферах, не виняток – і художнє мовлення. Однак особливості невербальної комунікації в інтимній ліриці майже не досліджені.

Дослідження засобів невербальної комунікації на рівні інтимного поетичного тексту дозволить нам встановити зв'язок між словесною і невербальною комунікаціями.

Аналіз останніх досліджень. В сучасній науці існує кілька поглядів на засоби невербальної комунікації: 1) у контексті осмислення загальних програм і способів людської поведінки (П. Екман, Дж. Холл, А. Фрізен, А. Піз, Дж. Фаст, Е. Холл); 2) формальний та семантичний аналіз невербальних знаків у їх співвідношенні із мовними знаками (Т. Ніколаєва, К. Шерер, Ю. Цив'ян, І. Шаронов); 3) дослідження національної специфіки мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, психологічно-емоційна специфіка невербальних знаків, аналіз способів відображення засобів невербальної комунікації в художній літературі (А. Вежицька, П. Екман, Г. Крейдлін, С. Павлова та ін.) [5].

Детальне вивчення методів невербального спілкування почалося лише в 60-ті роки минулого століття. У 1970 році після публікації праці Джуліуса Фаста, в якій він зробив аналіз робіт учених-біхевіористів у галузі невербального спілкування [2, с. 55]. У кінці ХХ ст. виникла нова наукова дисципліна – невербальна семіотика. Предмет її вивчення – невербальна поведінка людей у найрізноманітніших ситуаціях. Ці спостереження допомагають краще зрозуміти інших, самих себе і на основі отриманих знань зробити спілкування людей більш ефективним. Більша частина комунікації здійснюється без участі засобів мовного коду, але є орієнтацією на інші його складові: паралінгвістичні елементи, елементи інших семіотичних систем тощо. Звичайно, значення різноманітних невербальних сигналів «пе-

ребувають» не в самих сигналах, а приписуються їм тими, хто декодує мовлення. Це декодування відбувається з обов'язковим урахуванням культурних та індивідуальних контекстів [1]. Г. Ю. Крейдлін розглядає невербальну комунікацію не просто в індивідуальному контексті, а й враховує гендерні особливості невербальної комунікації [6].

Ф. С. Бацевич стверджує, що невербальні елементи комунікації мають не менш важливе значення, ніж вербальні, особливо в міжкультурній комунікації. Дослідження в галузі лінгвістики засвідчили наявність прямого зв'язку між соціальним статусом, владою людини і її освіченістю. Чим вище людина стоїть на соціальному чи професійному щаблі, тим більше вона спілкується вербально, за допомогою слів; менш освічені та кваліфіковані люди більше користуються жестами [2, с. 69]. Про це стверджує і відомий американський дослідник Алан Піз в книзі «Мова жестів та рухів тіла» [7]. Невербальна комунікація як важлива сфера функціонування знаків та знакової інформації передбачає вивчення способів відображення невербальної поведінки індивіда та елементів невербальної мови у призмі широкого числа дисциплін, що тлумачать немовну поведінку як феномен людської психіки, скерований на реципієнта для передачі додаткових смислів мовленнєвого повідомлення [3].

Елементами невербальної комунікації варто вважати всі засоби невербального спілкування, які на думку І. Н. Горелова, виконують такі функції: соціально-інформаційну, емотивну, регуляторну [6]. *Невербальні засоби спілкування* – елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень [4].

Формулювання мети статті. Дослідити засоби невербальної комунікації в структурі поетичного тексту на лексико-семантичному рівні, визначивши найпродуктивніші моделі невербальної комунікації.